

Odborný článek

Psychologické a kriminologické zkoumání mladistvých pachatelů mravnostní kriminality a jeho přínos pro trestněprávní instituty

Jan Mífek

JUDr. Jan Mífek (nar. 11. 10. 1997 v Domažlicích) je absolventem Fakulty právnické Západočeské univerzity v Plzni, kdy na této působí jako interní doktorand na Katedře občanského práva. Profesně působí jako asistent soudce na trestním úseku Krajského soudu v Plzni.

Abstrakt

Příspěvek je zaměřen na blízký vztah trestního práva hmotného a procesního s ostatními pomocnými vědami, zejména pak s kriminologií a forenzní psychologií. Tento vztah je vymezen na základě předmětu zkoumání disciplíny forenzní psychologie, užití poznatků získaných psychologickým zkoumáním v kriminologii a následně pak ve vědě práva trestního. Konkrétně je pojednáno o psychologickém zkoumání mladistvých pachatelů obecně, poté se zaměřením na mravnostní kriminalitu. Na těchto výzkumech pak staví své výsledky věda kriminologická, která tím dává podklad pro zákonnou úpravu některých ustanovení trestního zákoníku a trestního řádu. Cílem je tak přiblížit blízkou souvztažnost vědy psychologické a vědy trestněprávní. Dále pak tento vztah blíže přiblížit na konkrétních institutech. Dílčí závěry tohoto článku vychází z rigorózní práce autora na téma Mravnostní kriminalita páchaná mladistvými pachateli a její vyšetřování.

Abstract

The article focuses on the close relationship of criminal law of substance and procedure with other auxiliary sciences, especially criminology and forensic psychology. This relationship is defined based on the subject of the examination of the discipline of forensic psychology, the use of knowledge gained by psychological examination in criminology and then in the science of criminal law. Specifically, it is about the psychological examination of juvenile offenders in general, then with a focus on morality crime. The science of criminology builds on these researches, thereby providing the basis for the statutory adjustment of certain provisions of the Criminal Code and Penal Code. The aim is to bring the close correlation between psychological science and criminal science closer together. Next, bring this relationship closer to specific institutes.

1. Úvod

Mravnostní kriminalita představuje pro společnost závažný problém. Je to takový druh kriminality, který závažným a dosti nevybíravým způsobem postihuje nejintimnější sféry lidské integrity. Jakýkoliv trestný čin, který lze označit za *mravnostní*, byť se mravnostní trestné činy mohou dále štěpit na trestné činy sexuální (znásilnění, pohlavní zneužití, soulož mezi příbuznými), trestné činy spjaté s prostitucí (kuplířství, prostituce ohrožující mravní vývoj dětí) tak na trestné činy spjaté s pornografií (šíření pornografie, výroba a jiné nakládání s dětskou pornografií, ...), je závažným zásahem do intimní a osobní integrity oběti a představuje ohrožení pro společnost.

V případech dospělých pachatelů se mravnostní trestné činy nevyskytují ve větší míře, kdy průměrný podíl na celkově registrované kriminalitě osciluje kolem 2 %, jak vyplývá z policejních statistik.¹ Je však zapotřebí zmínit, že tento údaj je třeba chápat jako ne zcela bezpečný, neboť mravnostní kriminalita patří mezi ty druhy kriminality, které se vyznačují vysokou mírou latence, což uvádí autorský kolektiv Válkové².

Pokud je skutečně pachatelem mravnostního trestného činu pachatel, který je starší 15 let, avšak nedovršil 18 rok věku, je takový považován za mladistvého (§ 2 odst. 1 písm. c) zákona č. 218/2003 Sb., *o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)*, (dále jen "ZSVM"). Zde je zapotřebí věnovat pozornost charakteristickým rysům osobnosti takového pachatele, neboť se nejedná o dítě, které není trestně odpovědné³, ale jde již o jedince, který dosáhl určitého stupně rozumového a mravního vývoje, kdy jeho trestní odpovědnost je tzv. *relativní* (§ 5 odst. 1 ZSVM).

Takový pohled na trestní odpovědnost mladistvého je pohled trestněprávní. V tomto bodě je tak vhodné připomenout blízký vztah trestního práva a dalších pomocných vědních disciplín. V první řadě je vhodné zmínit vědu kriminologickou. Trestní právo, ať již hmotné či procesní, je souborem právních norem upravujících, mimo jiné, trestní odpovědnost pachatele trestného činu (provinění⁴) a různé druhy trestných činů. Naopak kriminologie zkoumá trestný čin a kriminalitu jako reálně existující fenomén. Vzájemný vztah kriminologie a trestního práva je vyjádřen tak, že "*trestní právo bez kriminologie je slepé, kriminologie bez trestního práva je bezbřehá*"⁵. Kriminologická věda je tak pro trestní právo reflexí společenské reality, kdy trestní právo na tuto realitu reaguje svými normami a legislativními reformami.⁶ S kriminologií jako vědou blízkou trestnímu právu, velmi blízce souvisí také disciplína *forenzní psychologie*, kdy tato disciplína poskytuje kriminologii mnoho zajímavých a užitečných poznatků.⁷

Vzájemnou souvztažností těchto vědních disciplín lze konstatovat, že je dáno propojení mezi trestním právem a forenzní psychologií. Tím mezičlánkem, který spojuje a "zprostředkovává" kontakt těchto na první pohled zcela odlišných disciplín je právě věda kriminologická. Vzájemné propojení vědních oborů kriminologie a psychologie zmiňuje rovněž Šámal⁸ či Jelínek.⁹

Cílem tohoto příspěvku tedy bude propojení poznatků forenzní psychologie jako samostatné vědní disciplíny s trestním právem hmotným a procesním, a to zejména prostřednictvím kriminologické vědy, vysvětlení společných vazeb těchto vědních disciplín a na základě těchto poznatků zhodnotit přínos psychologického a kriminologického zkoumání osobnosti mladistvého pachatele, který se dopustil mravnostního trestného činu, pro potřeby trestního práva.

2. Přínos forenzní psychologie pro kriminologický výzkum

Pokud mají být poznatky forenzní psychologie využitelné pro kriminologický výzkum, je zapotřebí nejdříve uvést, jak lze nahlížet na forenzní psychologii, jak lze pro účely tohoto textu forenzní psychologii pro tyto účely definovat.

Psychologie jako taková se zabývá zkoumáním chování a prožívání. **Forenzní psychologie tak studuje chování a prožívání výlučně v situacích, které mají význam z hlediska práva.**¹⁰ Geneze tohoto psychologického odvětví je rovněž zajímavá. V českých podmínkách se pro výraz forenzní psychologie vžil výraz *soudní psychologie*. Čírtková však zdůrazňuje, že se jedná o výraz nepřesný, neboť soudní psychologie reprezentuje pouze část problematiky forenzní psychologie. Podle ní by byl přesnější a věcně správnější ekvivalent *právní psychologie*, nicméně tento termín se v praxi nevžil.¹¹ Tento druh psychologie má taktéž zjevnou vazbu na další vědní obory, které s trestním právem souvisejí, zejména pak na kriminologii, penologii a na kriminalistiku.

Blízká návaznost na kriminologii je velice důležitá pro členění obsahu a náplně forenzní psychologie, dle slovenského forenzního psychologa Dobrotky, který ze svého členění této vědní disciplíny vymezuje tzv. *Kriminologickou psychologii*, která zkoumá podíl osobnosti delikventa na vzniku sociálního selhání. Čírtková pak kriminologickou psychologii zmiňuje jako podskupinu forenzní psychologie, a to podle fází aplikace práva¹²

Kriminologická psychologie se již vyznačuje blízkou vazbou na kriminologii jako na samostatnou vědní disciplínu. Bude také silně ovlivněna charakterem kriminologické vědy jako vědy empirické¹³, tudíž bude silně propojena s praxí. Kriminologická psychologie tak někdy bývá označena jako *psychologická teorie kriminálního jednání*.¹⁴ Propojení s praxí lze spatřovat také zejména ve skutečnosti, že se kriminologická psychologie věnuje otázkám, které jsou typickými komponenty či otázkami, kterým se věnuje taktéž kriminologie. K těmto otázkám patří zejména osobnost pachatele atp. A právě psychologické a kriminologické zkoumání mladistvých pachatelů je oblast, která je v této obecné rovině pokrytá forenzní psychologií.

Blíží pohled na problematiku mladistvých delikventů přináší *vývojová kriminologie (development criminology)*, která:

- Empiricky doložila, že problematika kriminality mladistvých a dětí obsahuje zásadně kriminologicky a psychologicky odlišné jevy,
- Obnovila diskuzi o “celoživotním násilníkově” neboli o “pachateli” od útlých dětských let.

Vývojová kriminologie, jak lze intuitivně odvodit z jejího názvu, zkoumá výskyt kriminálních vzorců chování v průběhu života jedince, opírá se tedy o teorii *životní cesty (Life Course Theories)*. Vývojová kriminologie tudíž zobecňuje poznatky na základě sledování vývoje jedince, kdy si především v průběhu jeho života všimá toho, v jakém věku se projevují kriminální vzorce chování, kdy přetrvávají a v jakém věku naopak mizí, či zda vůbec vymizí. Klíčovým faktorem tak bude *věk pachatele*, nicméně zasazen do kontextu trestné činnosti, kdy se snaží rozpoznat širší časové souvislosti výskytu kriminálního chování v životním běhu konkrétního jedince, nepůsobí tedy izolovaně. Vývojová kriminologie vyšla z empirických výzkumů, které byly zaměřeny na výskyt kriminality páchané mladistvými a zasazení těchto dat do jednotlivých životních etap mladistvého jedince, a dospěla k názoru, že je možné vylénit *minimálně dva odlišné typy mladistvého pachatele*.¹⁵

Prvním z tohoto typu je *chronický, celoživotní pachatel (Life-Course-Persistent-Offender)*. Mladistvý,

kteřý může být označen jako chronický pachatel, je v běžné hovorové řeči taktéž označován jako *kriminálník*. Z hlediska vývoje či časové nebo věkové linie takového pachatele se lze setkat s problémovým chováním již od útlého věku. Dítě bude již od útlých let nezvladatelné, svým chováním bude vybočovat z rámce chování jeho vrstevníků. Výchovné metody se mívají účinkem. Od věku přibližně šesti let se již lze setkat s pomocí orgánů kontroly (PČR, OSPOD). S přibývajícím věkem se zvyšuje také charakter jednání, kdy od běžných výbuchů vzteku přechází k pravidelné činnosti, která již může vykazovat kriminální prvky (násilí, krádeže). Přibližně ve věku 16 až 18 let se naplno projevuje již ryze kriminální chování jednotlivce, kdy v tomto věku převažuje kriminalita násilná, majetková, ale objevuje se také mravnostní.¹⁶

Druhým typem pachatele lze označit *mladistvého delikventa* (Adolescence-Limited-Perpetrator). Tento pachatel již nezačíná svojí "kriminální kariéru" od útlého dětství, nýbrž až v pozdějším věku. Tímto časovým horizontem, ve kterém se dostává takový pachatel do konfliktu s pravidly chování, se rozumí 12 až 15 rok věku. V tomto věku, který je označován jako období puberty, se objevují výkyvy v chování, kdy dochází k porušování pravidel chování, někdy až k rozporu s právními normami. Častými projevy jsou méně závažné trestné činy, jako krádeže, výtržnictví, poškození cizí věci. Často je taková činnost páchána s motivací odporu či vzdoru vůči autoritám či je motivací skupina vrstevníků, ve které se mladistvý pachatel pohybuje. K poklesu tohoto chování dochází kolem věku 18 až 21 let, kdy je osoba již dospělá. Kriminální chování klesá až úplně vymizí.¹⁷

Jak si lze povšimnout, rozdíl mezi oběma typy pachatelů je nejen ve věku, ve kterém započínají svojí kriminální kariéru (ve věku, ve kterém se projevují kriminální vzorce chování, kdy dochází k prvnímu porušování norem), ale zejména ve věku, ve kterém dochází k vymizení takového nežádoucího kriminálního chování, a také v závažnosti páchané kriminality, které se jednotlivé skupiny pachatelů dopouštějí.

Vývojová kriminologie tak přinesla důležitý a empirickým datům odpovídající poznatek o možném rozdělení mladistvých pachatelů do dvou kategorií. Největším přínosem pak lze spatřovat *včasnou identifikaci* chronického pachatele, neboť proti tomu je zapotřebí směřovat regulační opatření trestní politiky státu. Pozornost by měla být věnována zejména tomu, v jakých podmínkách takový chronický pachatel vyrůstá, jaké faktory ovlivňují jeho chápání společenských pravidel a norem, v jakých sociálních skupinách získá kriminální návyky a jakého jednání se pak takový pachatel může dopustit. Tyto poznatky pak vedou k nastavení vhodných preventivních i nápravných opatření.

3. Kriminologický pohled na mladistvé pachatele sexuální kriminality

Specifický pohled na mladistvé pachatele mravnostní kriminality poskytuje také kriminologická věda. Kriminologie je označována jako nauka o zločinu¹⁸, nauka o zločinnosti/kriminalitě¹⁹. Tato věda se, kromě jiného, velmi silně zabývá také osobou pachatele trestného činu. Osobou pachatele je pak nejen osoba, která se dopustila činů zákonem označených jako činy trestné (srov. § 13 odst. 1 TZ), ale také některé osoby, které orgány činné v trestním řízení nestíhají.²⁰ Ve vztahu k pachateli užívá kriminologie pojem *osobnosti pachatele*. Tento pojem pro potřeby kriminologie, stejně jako psychologie, označuje hypotetický konstrukt vyjadřující vnitřní dynamickou organizaci lidské psychiky, která determinuje její vnější projevy.²¹ Osobnost pachatele se tak studuje zejména za účelem

získání obrazu pachatele ve smyslu popisu jeho osobnosti. Tento popis pak zjednodušuje pochopení geneze jeho kriminálního jednání, zjištění možných příčin takového kriminálního chování, s cílem eliminovat u pachatele toto chování. V souvislosti s osobností pachatele odkazuje správně Gřivna také na forenzní (právní) psychologii, která taktéž osobnost pachatele zkoumá.²²

Pachatel a jeho osobnost jsou tedy jedním z klíčových komponentů kriminologického výzkumu. V souvislosti s osobností, která je zkoumána zejména co do geneze a příčin kriminálního chování jednotlivce, důležitá bude také osoba pachatele. Pro potřeby tohoto textu pak bude osobou pachatele myšlena osoba *mladistvá* (viz § 2 odst. 1 písm. c) ZSVM).

Osoba mladistvého se pak v průběhu svého života dopustí různých forem jednání, přičemž mnohdy se dopustí také jednání zakázaného, jednání kriminálního. Podle charakteru spáchaného provinění je možné určit druh kriminality, kterého se mladistvý dopustil. Tento druh kriminality je pak zapotřebí důkladně a bezpečně rozpoznat. Gřivna vymezuje dva základní přístupy, které se uplatňují při poznávání kriminality, a to:

- Přístup fenomenologický,
- Přístup etiologický.

Fenomenologický přístup znamená popis jednotlivého druhu kriminality, pomocí popisu stavu, struktury a dynamiky kriminality, kdy základem popisu je analýza dat získaných především z výzkumů kriminálních statistik, ale také z jiných zdrojů.²³

Etiologický přístup zkoumá zejména příčiny kriminality, zkoumá příčiny jednotlivých druhů kriminality, přičemž se snaží vysvětlit genezi tohoto konkrétního druhu kriminality, neboť jedině tak lze přikročit k efektivní kontrole takové kriminality.²⁴

Kriminologie tak na kriminalitu hledí prostřednictvím dvou přístupů, přičemž je intuitivní, že pohled etiologický daleko více zohledňuje specifikum osobnosti mladistvého pachatele. Pokud bychom tedy zkoumali sexuální kriminalitu z hlediska fenomenologického, zjistíme, že znásilnění se dopustí mladistvý pachatel v určitém počtu případů a znásilnění bude tvořit určité procentuální zastoupení v celkovém objemu sexuální kriminality páchané mladistvými. Pokud se však zaměříme na spáchané znásilnění z pohledu etiologického, dojdeme k závěru, že mladistvý pachatel A se dopustil tohoto provinění z důvodu psychické poruchy či sexuální deviace, a mladistvý pachatel B se znásilnění dopustil zejména v situaci, kdy byl podněcován skupinou. Jedná se tedy o dva odlišné motivační důvody, přičemž oba jsou uznávanými etiologickými příčinami sexuální kriminality. Pro následující výklad tak bude převažující *etiologický přístup* k mladistvému pachateli sexuální kriminality, neboť lépe souvisí s předmětem zkoumání, který je blízký forenzní psychologii.

V první řadě by bylo vhodné vymezit pojem *sexuální kriminalita* jako takový. Je možné vyjít z definice, kterou uvádí Gřivna, kdy *sexuální kriminalita je specifický druh kriminality, který je definován spjatostí s pohlavním pudem a jehož rysem je sexuální potřeba. Bude se jednat o všechna sexuálně motivovaná jednání, která nejsou společensky tolerovatelná a akceptovatelná*.²⁵ Co do vymezení trestných činů budou do této skupina kriminality spadat trestné činy proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti tak, jak je vymezuje hlava III zvláštní části trestního zákoníku, stejně jako ostatní trestné činy, které jsou taktéž motivovány sexuální potřebou.

Etiologický pohled na mravnostní kriminalitu spočívá zejména v jejích příčinách. Gřivna rozděluje pachatele mravnostní kriminality, z hlediska její etiologie, na sexuálně deviantní pachatele, a na

pachatele, kteří nejsou sexuálně deviantní.²⁶ Za stavy sexuální deviace se označují "stavy kvalitativně zmíněné změněné sexuální motivace lidí".²⁷

Rozeznávají se sexuální deviace dvojího druhu.²⁸ Jde o deviaci v aktivitě, které jsou charakterizovány jako poruchy ve způsobu dosahování sexuálního vzrušení a uspokojení.²⁹ Deviace v objektu jsou označovány jako kvalitativní poruchy sexuální motivace, charakterizované neadekvátním zaměřením erotické touhy, tedy tím, na jaký objekt je zaměřena sexuální apetence.³⁰

Z deviací v aktivitě je třeba zmínit voyeurismus, exhibicionismus, frotérství, tušérství, patologická sexuální agresivita, agresivní sadismus, sadismus, masochismus.

Voyeurismus spočívá ve sledování intimního počínání nic netušících anonymních osob, svlékajících či masturbujících osob, souložících párů. *Exhibicionismus* je deviace, při které je vzrušení dosahováno odhalováním pohlavních orgánů před neznámými ženami či dívkami. U *frotérství* je osoba, typicky muž, který dosahuje vzrušení třením se o neznámé ženy v tlačenicích, nejčastěji ve frontách či v MHD. *Tušérství* je dotýkání se intimních míst anonymních ženských objektů.³¹

V případě deviací v objektu se jedná o pedofilii, fetišismus, transvestitismus, nekrofilii, zoofilii či pyrofilii.

Pedofilie je zaměřena na objekty v předbubertálním věku, tedy na objekty bez znaků dospívání. Pedofilie se dělí na homosexuální, heterosexuální a bisexuální. *Fetišismus* je deviací, při které dochází k dosažení uspokojení prostřednictvím předmětů či částí těla. *Transvestitismus* spočívá ve vzrušení spočívajícího v převlékání do oblečení opačného pohlaví, eventuálně ve vystupování v roli opačného pohlaví. *Nekrofilie* se projevuje v několika případech, od prosté touhy být v přítomnosti mrtvého těla, až po aktivity zahrnující líbání, objímání či soulož s mrtvým tělem. *Zoofilie* spočívá v uspokojování pohlavního pudu na zvířatech a *pyrofilie* je sexuální vzrušení vyvolané ohněm.

Sexuální trestné činy mladistvých budou co do své etiologie záležitostí složitější. Páchat je mohou ve stejné míře deviantní, ale také nedeviantní pachatelé. Zejména v případě mladistvých, kteří začínají svůj sexuální život v dřívějším věku. Tito mladiství objevují své tělo a neschopnost odložit uspokojení svých potřeb na pozdější dobu je nutí k pohlavnímu uspokojení i touto formou. Nemusí se však nutně jednat o deviace, jak v aktivitě, tak v objektu. Příčiny sexuální kriminality mladistvých by měly být hledány tedy zejména ve faktorech kriminality mládeže, jako je dospívání, biologické a fyziologické změny či prostředí. Samozřejmě, mladistvý pachatel může trpět nějakou z forem deviace, ale příčinou delikventního sexuálního chování bude touha po poznání nového pocitu, kterého se mu zatím nedostává, a který jeho fyzické tělo v důsledku fyziologických a biologických změn vyžaduje. Nelze však přehlédnout skutečnost, že i na etiologii sexuální kriminality mladistvých se podílí určité deviace. Může jít o pedofilii či sadismus až masochismus a jiné formy násilného jednání. Avšak i přes počáteční tvrzení o pouze podpůrné argumentaci etiologie mravnostní kriminality je nutné konstatovat, že podle názoru autora je etiologie sexuální kriminality mladistvých z větší části ovlivněna fyziologickými a biologickými, stejně jako sociálními faktory, kdy formy deviací budou spíše podpůrné.

4. Psychologické vyšetření mladistvého pachatele

Psychologické vyšetření, neboli vyšetření duševního stavu je specifickým důkazním prostředkem, v obecné rovině upraveným v trestním řádu (§ 116). Výsledek tohoto vyšetření je závislý na skutkových okolnostech a odborném úsudku znalce.³² Zkoumání duševního stavu dle trestního řádu se provádí jedním znalce, zpravidla z odvětví psychologie, psychiatrie nebo sexuologie.³³

V případě potřeby vyšetření duševního stavu mladistvého platí zvláštní úprava dle § 58 ZSVM.³⁴ Jedná se tak o další institut trestního práva, který využívá poznatků psychologické vědy. Toto vyšetření duševního stavu velmi úzce, až neoddělitelně souvisí s trestní odpovědností mladistvého pachatele.

Rozumovou a mravní vyspělost mladistvého je třeba posuzovat jednak ve vzájemných souvislostech obou těchto složek, nikoli izolovaně. Dále je třeba je posuzovat ve vztahu k obvyklému vývoji mladistvých, přičemž ze zákonné úpravy nevyplývají odlišné podmínky pro stanovení úrovně rozumové vyspělosti a mravní vyspělosti. V obou případech platí, že pouze v odůvodněných pochybnostech podložených konkrétními zjištěními je na místě, aby tato otázka byla řešena na podkladě posudku znalců z oboru zdravotnictví, odvětví psychiatrie, případně psychologie.³⁵

Aby mohl být totiž mladistvý pachatel trestně odpovědný, musí v době spáchání provinění dosáhnout určitého stupně rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat protiprávnost svého jednání a toho své jednání ovládat. Tato jeho rozumová a mravní vyspělost je individuální a její vývoj je postupný a probíhá u každého mladistvého jinak, zejména s přihlédnutím k jeho genetickým dispozicím a vlivu prostředí, ve kterém mladistvý vyrůstá. Proto je tento vývoj u každého mladistvého odlišný, proto je zapotřebí tento vývoj zkoumat individuálně u každého mladistvého pachatele zvlášť.

Jelikož se jedná o složitou otázku, je zapotřebí stupeň vývoje rozumového a mravního řešit za pomoci osob, které jsou k tomu specializačně nejpovolanější, zejména za pomoci znalců. Zde se již tento požadavek promítá do zákonné úpravy, kdy § 58 odst. 1 ZSVM říká, že *k vyšetření duševního stavu mladistvého se přibere znalec z oboru zdravotnictví, odvětví psychiatrie, se specializací na dětskou psychiatrii³⁶ a znalec z oboru zdravotnictví nebo pedagogiky, odvětví psychologie, se specializací na dětskou psychologii.*³⁷ Toto vyšetření duševního stavu mladistvého je nutné, jestliže na základě výsledků dokazování jsou pochybnosti o plné přičetnosti mladistvého, včetně tzv. podmíněné (relativní) přičetnosti.³⁸

Ustanovení § 58 odst. 1 ZSVM tak ukládá povinnost, aby při vyšetření duševního stavu mladistvého byli součinní dva znalci z odlišných oborů či odvětví. Je to dáno zejména tím, že při zkoumání duševního stavu mladistvého je zkoumána nejen duševní porucha, ale pro potřeby § 5 odst. 1 ZSVM také dosažený stupeň rozumové a mravní vyspělosti mladistvého, aby mohl rozpoznat protiprávnost svého jednání.³⁹

Vyšetřením duševního stavu znalcem z odvětví psychiatrie pak může dojít k závěru, že mladistvý trpí duševní poruchou spočívající v určité formě deviace. Pokud by mladistvý touto deviací trpěl, bylo by tím dosaženo poznání příčiny spáchání sexuálního trestného činu. Zde je možné vidět uplatnění etiologického přístupu v poznávání kriminality, spočívajícího v poznání příčin, kdy zjištění příčin provinění je pro orgán činný v trestním řízení povinností (§ 55 odst. 1 ZSVM). Prostředkem, jak této povinnosti dostát je vyšetřit duševní stav mladistvého znalcem, kdy tento postup je upraven v § 58 odst. 1 ZSVM.

Vyšetření duševního stavu a obecně psychologické vyšetření mladistvých pachatelů mravnostní kriminality má své nezastupitelné místo taktéž v kriminalistice, zejména pak při provádění následných úkonů v následné etapě vyšetřování.⁴⁰ Nejvíce se psychologické poznatky a postupy uplatní v přivádění tzv. *expertiz*.

Soudněpsychologická expertiza se nařizuje a následně provádí ke zjištění stupně rozumového a mravního vývoje mladistvého pachatele (viz § 58 odst. 1 ZSVM).⁴¹

Soudněpsychiatrická expertiza se nařizuje v případech, kdy je dáno podezření, že je zapotřebí vyšetřit duševní stav mladistvého z důvodu existence duševní poruchy, ať již psychopatie, oligofrenie, sexuální deviace.⁴²

5. Závěr

Úzké propojení psychologie, zejména pak té forenzní, s vědou kriminologickou a na ní navazující vědou trestního práva, je patrné. Psychologické výzkumy, respektive jejich poznatky jsou velmi užitečnými, zejména pak při vytváření systémů kontroly či prevence kriminality, kterým se věnuje věda kriminologická.

V souvislosti s mladistvými pachateli obecně lze velký přínos forenzní psychologie spatřovat ve stanovení teorie o “chronickém pachateli”. Takový pachatel vykazuje znaky kriminálního chování již v útlém věku, kdy se dopouští zpočátku méně závažného, později stále závažnějšího protiprávního jednání. V dospělosti se takový pachatele může dopustit již sexuálně motivovaného jednání nebo již konkrétního mravnostního trestného činu. Nejčastějšími mravnostními trestnými činy páchanými mladistvými je pak trestný čin pohlavního zneužití a znásilnění. Včasné odhalení takového mladistvého pachatele, který již v mladém věku páchá mravnostní trestnou činnost je důležité zejména z důvodu evidování takového pachatele, ale zejména z důvodu provedení preventivních opatření, které mu zabrání se mravnostní trestné činnosti opakovaně dopouštět.

Na toto odhalení “chronického mladistvého pachatele” navazuje věda kriminologická, která může k preventivním úkonům také přispět. Pokud je takový mladistvý pachatel označen za “chronického”, je třeba učinit poznatek o tom, jakého druhu kriminality se tento pachatel dopouští, zda se nějakého druhu nedopustí častěji či zda jeho jednání nevykazuje abnormálnosti (použití nadměrného násilí atp.). Po zjištění, o jaký druh kriminality jde, může být za pomoci zejména *etiologického přístupu* k poznávání kriminality odhaleno, jaké jsou příčiny jednání tohoto pachatele, proč páchá zrovna tento daný druh kriminality. V případě sexuální kriminality půjde zejména o to, zda způsob páchání nevykazuje znaky určité deviace, ať již v objektu, nebo v aktivitě. Pokud mladistvý pachatel takové znaky deviantního jednání nevykazuje, bude zapotřebí přejít k etiologickému zkoumání příčin kriminality mladistvých obecně. Zde bude opět záležet, zda má příčina páchání mravnostní kriminality u mladistvého původ v biologických dispozicích, biologických anomáliích pachatele a z toho vyvěrajících pocitů, sexuálním apetitu souvisejícím s dospíváním či v nedostatečném rodinném zázemí nebo špatným vlivem vrstevníků, ať již v sociální skupině nebo ve škole.⁴³

Po zjištění konkrétního důvodu, příčiny či motivace takového pachatele je pak možné efektivně nastavit systém preventivních akcí či opatření, které budou působit obecně na širokou škálu adresátů, nebo naopak učinit vhodné kroky k prevenci a kontrole vybraného korektního jedince, které mohou

spočívat v odstranění příčin jeho kriminálního jednání.

Trestní právo je třeba obecně chápat jako prostředek *ultima ratio*. Je třeba použít prostředky a instituty trestního práva teprve až v momentu, kdy jiné, mírnější prostředky nepostačují k účinné nápravě. Proto se v případě mladistvých pachatelů bude trestní právo uplatňovat pouze ve velmi společensky závažných případech. A spáchaný mravnostní trestný čin již skutečně závažným případem je. Z pohledu trestního práva pak lze rozlišit dva základní instituty, kterým je třeba v souvislosti s mladistvým pachatelem věnovat pozornost. Jsou jimi trestní odpovědnost mladistvého (§ 5 odst. 1 ZSVM) a vyšetření duševního stavu mladistvého (§ 58 odst. 1 ZSVM). První z institutů je typickým představitelem hmotněprávního institutu, a vyšetření duševního stavu mladistvého lze zahrnout pod právo procesní. Avšak oba tyto instituty tvoří (stejně jako právo hmotné a procesní) neoddělitelnou dvojici, kdy fungují vedle sebe.

Trestní odpovědnost mladistvého je, oproti trestní odpovědnosti dospělého pachatele, podmíněna existencí rozumové a mravní vyspělosti na takové úrovni, aby mohl mladistvý rozpoznat protiprávnost svého jednání a toto své jednání ovládat. Pokud takové rozumové a mravní vyspělosti mladistvý nedosahuje, není za provinění trestně odpovědný. A právě úroveň rozumové a mravní vyspělosti na jisté úrovni je otázkou, která podmiňuje trestní odpovědnost mladistvého. Je proto zapotřebí vyšetřit duševní stav mladistvého, což se provádí dle § 58 odst. 1 ZSVM za využití znalců z různých oborů, odvětví a specializací, kdy jedním ze znalců je znalec z oboru *psychologie*. Bude tedy docházet také k psychologickému zkoumání duševního stavu mladistvého pachatele.

Tímto psychologickým vyšetřením se zkoumá nejen úroveň dosažení rozumové a mravní vyspělosti konkrétního mladistvého, ale provádí se taktéž zkoumání psychiatrické, které může odhalit jistou formu deviace mladistvého. Tím se opět prostředkem trestního práva dostáváme do hlediska kriminologického, kdy v případě, že je známa forma deviace, lze na tuto deviaci adekvátně reagovat preventivními a kontrolními opatřeními.

Rovněž může být na základě vyšetření duševního stavu mladistvého zjištěno, zda má deviace genetický původ či je způsobena jinými faktory, které se shodují s etiologickými příčinami kriminality mládeže. Touto cestou lze také velmi často dohledat kriminální minulost mladistvého. ⁴⁴Pokud je tato kriminální minulost pestrá, což lze zjistit z rodinných a sociálních poměrů mladistvého, lze za pomoci psychologického a psychiatrického vyšetření vyvodit závěr, že se v konkrétním případě jedná o „*chronického pachatele*“, což je opět pojem forenzní psychologie.

Tímto konstatováním dochází k uzavření *kruhu* věd, které se svými poznatky a výzkumy prolínají a jsou si užitečnými navzájem. Dochází tím rovněž k uzavření příspěvku, neboť došlo k prokázání souvislosti a provázanosti vědy psychologické s vědou trestněprávní. Došlo také k potvrzení skutečnosti, že poznatky jednotlivých věd jsou využitelné pro potřeby vědy druhé, a naopak. Tímto je tak prokázána souvztažnost těchto věd a lze tak tak říci, že postupným vývojem přístupů, teorií a postupů v těchto vědních oborech bude docházet ke zdokonalování výsledků těchto vědních disciplín navzájem.

Již skutečně na závěr poslední slovo autora, který si dovolí vyjádřit kladné pocity k prolínání těchto věd, neboť z poznatků psychologie lze čerpat v trestním právu. V trestním právu jde zejména o náležité zjištění trestných činů a jejich pachatelé spravedlivě potrestání. Trestní řízení tak přitom dále slouží k upevňování zákonnosti, k předcházení a zamezování trestné činnosti, k výchově občanů v duchu důsledného dodržování zákonů a pravidel občanského soužití (§ 1 odst. 1 zákona č. 141/1961 Sb.,

o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů). Tímto úvodním ustanovením jsou pokryty veškeré oblasti, které lze řešit za přispění poznatků vědy psychologické, čímž se tato věda stává pro trestní řízení vědou velmi užitečnou.

Seznam poznámek pod čarou

1 K tomuto číselnému údaji dospěl autor na základě výzkumu prováděného v sepisování rigorosní práce na téma *Mravnostní kriminalita páchaná mladistvými pachateli a její vyšetřování*. Vycházel přitom ze statistických údajů Policie ČR, dostupných na: <https://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx>.

2 VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., HULMÁKOVÁ, J. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 145.

3 Srov. § 25 a § 126 zákona č. 40/2009 Sb., *trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů* (dále jen "TR").

4 Srov. § 6 odst. 1 ZSVM.

5 JESCHECK, H.-H., WEIGEND, T. *Lehrbuch des Strafrechts*. Allgemeiner Teil. 5. vyd. Berlin: Duncker & Humboldt, 1996, s. 41 in GRIVNA, T. SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminologie*. 5. vyd. Praha: Wolters Kluwer, ČR, 2019, s. 27.

6 Ke kriminologii a její úloze při vytváření trestní politiky státu blíže srov. VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., HULMÁKOVÁ, J. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 9-12.

7 GRIVNA, T. SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminologie*. 5. vyd. Praha: Wolters Kluwer, ČR, 2019, s. 28.

8 ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní právo hmotné*. 9. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2022, s. 57

9 JELÍNEK, J. a kol.: *Trestní právo hmotné. Obecná část. Zvláštní část*. 6. vydání. Praha: Leges, 2017, s. 44.

10 ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 11.

11 Tamtéž s. 9.

12 Tamtéž s. 20.

13 VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J., HULMÁKOVÁ, J. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 1.

14 ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 21.

15 ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 67 - 68.

16 Vhodné poznamenat, že kriminalita mladistvých je vysoce latentní, kdy OČTŘ či jiné orgány kontroly tuto kriminalitu buď vůbec neregistrují, nebo jí přecházejí. Statistické či jiné evidované údaje tak nemusí vždy odpovídat skutečné realitě.

17 ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 68 - 69.

- 18** VÁLKOVÁ, H., KUČTA, J., HULMÁKOVÁ, J. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 1.
- 19** GRIVNA, T. SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminologie*. 5.vyd. Praha: Wolters Kluwer, ČR, 2019, s. 23.
- 20** Tamtéž s. 95.
- 21** NAKONEČNÝ, M. *Úvod do psychologie*. Praha: Academia, 2003, in GRIVNA, T. SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminologie*. 5.vyd. Praha: Wolters Kluwer, ČR, 2019, s. 95.
- 22** GRIVNA, T. SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminologie*. 5.vyd. Praha: Wolters Kluwer, ČR, 2019, s. 96.
- 23** Tamtéž s. 25.
- 24** Tamtéž.
- 25** GRIVNA, T. SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminologie*. 5.vyd. Praha: Wolters Kluwer, ČR, 2019, s. 298.
- 26** Tamtéž s. 307.
- 27** RABOCH, J., ZVOLSKÝ, P. a kol. *Psychiatrie*. Praha: Galén, 2001, s. 335 In GRIVNA, T. SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminologie*. 5.vyd. Praha: Wolters Kluwer, ČR, 2019, s. 307.
- 28** Formám jednotlivých deviací se věnuje zejména Weiss: WEISS, P. a kol.: *Sexuologie*. Grada Publishing. 2010. s. 469 a následující. V tomto článku autor však z důvodu propojení s kriminologií a trestním právem vycházel z Chmelíka: CHMELÍK, J., a kol. *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003
- 29** CHMELÍK, J., a kol. *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003, s. 140.
- 30** Tamtéž s. 166.
- 31** GRIVNA, T. SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminologie*. 5.vyd. Praha: Wolters Kluwer, ČR, 2019, s. 308.
- 32** FENYK, J., GRIVNA, T., CÍSAŘOVÁ, D. *Trestní právo procesní*. 7., vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, s. 415.
- 33** Rozhodnutí č. 1/1996 Sb. v. s. Nejvyššího státního zastupitelství.
- 34** Zde se odlišný přístup projevuje v základním pravidle, že se ke zkoumání duševního stavu mladistvého přiberou dva znalci.
- 35** Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. 9. 2006, sp. zn. 8 Tdo 1069/2006.
- 36** Například sexuolog.

37 Obory, odvětví a specializace jsou uvedeny v *příloze k zákonu č. 254/2019 Sb., o znalcích, znaleckých kancelářích a znaleckých ústavech, ve znění pozdějších předpisů*, ale rovněž v souvisejících vyhláškách.

38 ŠÁMAL, P., VÁLKOVÁ, H., SOTOLÁŘ, A., HRUŠÁKOVÁ, M., ŠÁMALOVÁ, M. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže*. Komentář. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2011, s. 512.

39 Tamtéž s. 513.

40 Samozřejmě psychologie má své uplatnění také v jiných úkonech prováděných v rámci kriminalistického vyšetřování, zde ale bude pojednáno pouze o následných úkonech metodiky vyšetřování mravnostních trestných činů páchaných mladistvými.

41 KONRÁD, Z., PORADA, V., STRAUS, J., SUCHÁNEK, J. *Kriminalistika – Kriminalistická taktika a metodiky vyšetřování*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2015, s. 331.

42 Taméž.

43 K možným aspektům etiologie kriminality páchaných mladistvými srov. blíže GRIVNA, T. SCHEINOST, M., ZOUBKOVÁ, I. a kol. *Kriminologie*. 5.vyd. Praha: Wolters Kluwer, ČR, 2019, s. 496 - 505.

44 Zjištění rodinných a sociálních poměrů mladistvého pachatele je taktéž jednou z podmínek dokazování dle §55 odst. 1 ZSVM.